

TÜRK DÖVLƏTLƏRİ TƏŞKİLATININ İNKİŞAFINDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ SİSTEMLİ VƏ STRATEJİ TÖHFƏLƏRİ

Dinara APPASOVA

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

*Yazılan müəllif: appasova.d94@gmail.com

NƏŞR TARİXİ:

Qəbul edilmə tarixi:
06.06.2026

Nəşr edilmə tarixi:
25.06.2026

AÇAR SÖZLƏR:

Türk Dövlətləri
Təşkilatı,
Azərbaycan,
regional
integrasiya, Şuşa
Bəyannaməsi,
Zəngəzur dəhlizi,
Naxçıvan Sazişi,
geosiyasət

XÜLASƏ

Məqalə müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının Türk Dövlətləri Təşkilatının (TDT) formalaşması, institusionallaşması və strateji inkişafındakı rolunu kompleks şəkildə araşdırır. Tədqiqatın metodoloji əsasını sistemli və müqayisəli-tarixi yanaşmalar, beynəlxalq müqavilələrin və bəyannamələrin təhlili, habelə institusional analiz metodları təşkil edir. Müəllif göstərir ki, Azərbaycan 2009-cu ildə Naxçıvan Sazişinin imzalanmasından başlayaraq TDT çərçivəsindəki bütün institusional proseslərin əsas təşəbbüskarına çevrilmiş; Türk İnvestisiya Fondu, Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondu kimi strukturların yaradılmasına, Qəbələ və Bakı sammitlərinin keçirilməsinə bilavasitə töhfə vermişdir. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin dövründən formalaşmağa başlayan strateji istiqamət Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında ardıcıl və sistemli şəkildə davam etdirilmişdir.

2020-ci ildə İkinci Qarabağ müharibəsindəki tarixi qələbənin integrasiya proseslərinə transformativ təsiri tədqiqatın mərkəzi problemlərindən birini təşkil edir. Həmin qələbənin türk dövlətləri arasında həmrəyliyi əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirdiyi, Zəngəzur dəhlizi layihəsi vasitəsilə regional nəqliyyat-enerji arxitekturasının yenidən qurulması üçün strateji zəmin yaratdığı əsaslandırılır. Şuşa Bəyannaməsinin (2021) TDT-nin funksional transformasiyasına — xüsusilə təhlükəsizlik, enerji və nəqliyyat istiqamətlərinin prioritetləşdirilməsinə — sisteməlik təsiri də müfəssəl araşdırılır. 2024-cü ildə Şuşada keçirilən qeyri-rəsmi sammit isə Azərbaycanın təşkilat daxilindəki artan nüfuzunun simvolik təsdiqi kimi dəyərləndirilir.

Nəticə olaraq, Azərbaycan TDT-nin yalnız təsisçi dövlətlərindən biri deyil, eyni zamanda onun geosiyasi, iqtisadi və humanitar gündəliyini ardıcıl şəkildə formalaşdıran sisteməyadıcı aktor kimi çıxış edir. Əldə edilən nəticələr post-sovet məkanında regional integrasiya nəzəriyyəsinə və orta gücə malik dövlətlərin institusional liderliyi konseptinə yeni töhfələr verir; praktik baxımdan isə regional təhlükəsizlik, enerji siyasəti və çoxtərəfli diplomatiya sahələrində tətbiq imkanına malikdir.

GİRİŞ

Müasir beynəlxalq münasibətlər sisteminin transformasiyası və regional təşkilatların rolunun güclənməsi şəraitində Avrasiya məkanında integrasiya proseslərinin təhlili xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Regional əməkdaşlığın ən dinamik inkişaf edən institutlarından biri Türk Dövlətləri Təşkilatı (TDT) olub, nisbətən qısa müddət ərzində məsləhətçi platformadan siyasi, iqtisadi və humanitar gündəliyi aydın şəkildə formalaşmış institusionallaşmış dövlətlərarası birliyə çevrilmişdir. Hazırkı mərhələdə TDT Avrasiyada təhlükəsizlik, nəqliyyat-logistika qarşılıqlı əlaqələri, enerji siyasəti və mədəni əməkdaşlıq proseslərinə təsir göstərmək potensialına malik mühüm regional aktor kimi çıxış edir.

Təsisçi dövlətlər arasında Azərbaycan Respublikasına xüsusi rol məxsusdur. Azərbaycan postsovet məkanında türk dövlətlərinin müstəqillik əldə etməsindən etibarən türk əməkdaşlığının institusional əsaslarının möhkəmləndirilməsinə və strateji potensialının artırılmasına yönəlmiş təşəbbüsləri ardıcıl şəkildə irəli sürmüşdür. Azərbaycanın əlverişli geosiyasi mövqeyi, əsas enerji və nəqliyyat layihələrində fəal iştirakı, eləcə də aktiv diplomatik fəaliyyəti TDT çərçivəsində ölkənin davamlı liderlik statusunun formalaşmasını şərtləndirmişdir.

Məqalə mövzusunun aktuallığı Türk Dövlətləri Təşkilatının regional və beynəlxalq siyasətdə artan əhəmiyyəti, eyni zamanda Azərbaycan Respublikasının təşkilatın institusionallaşması və strateji inkişafı proseslərində rolunun kompleks şəkildə təhlil edilməsinə olan zərurətlə izah olunur.

Azərbaycanın İkinci Qarabağ müharibəsində əldə etdiyi qələbə, Şuşa Bəyannaməsinin imzalanması, Zəngəzur dəhlizi layihəsi də daxil olmaqla nəqliyyat təşəbbüslərinin fəallaşdırılması, eləcə də TDT-nin sammitlərinin Azərbaycan ərazisində keçirilməsi türk dünyasında integrasiya proseslərinin dinamikasına ciddi təsir göstərmiş və elmi təhlili zəruri etmişdir.

Türk Dövlətləri Təşkilatının fəaliyyətinə marağın artmasına baxmayaraq, elmi ədəbiyyatda hələ də təşkilatın institusional strukturasının formalaşmasında ayrı-ayrı dövlətlərin roluna həsr olunmuş sistemli tədqiqatlar kifayət qədər deyil. Bu kontekstdə Azərbaycan Respublikasının siyasi-diplomatik strategiyasının təhlili mövcud elmi boşluğun doldurulmasına, eləcə də dəyişən geosiyasi mühit şəraitində regional liderlik mexanizmlərinin daha dərinlən anlaşılmasına imkan yaradır.

Məqalənin məqsədi müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının Türk Dövlətləri Təşkilatının institusionallaşması və strateji inkişafı prosesində rolunun müəyyənəşdirilməsi və kompleks təhlilidir. Tədqiqat çərçivəsində Bakının əsas təşəbbüsləri, onların integrasiya proseslərinin gücləndirilməsinə təsiri, həmçinin regional və qlobal çağırışlar fonunda TDT-nin gələcək inkişaf perspektivləri araşdırılır.

Tədqiqatın obyektı Türk Dövlətləri Təşkilatı çərçivəsində regional integrasiya prosesidir. Tədqiqatın predmeti Azərbaycan Respublikasının Türk Dövlətləri Təşkilatının institusional inkişafına və möhkəmləndirilməsinə yönəlmiş siyasi və diplomatik fəaliyyətidir.

Tədqiqatın metodoloji əsasını sistemli və müqayisəli-tarixi yanaşmalar təşkil edir. Bu yanaşmalar TDT-nin inkişafının dinamikada araşdırılmasına və Azərbaycan Respublikasının təşkilatın müxtəlif inkişaf mərhələlərindəki töhfəsinin spesifikliyinin müəyyənəşdirilməsinə imkan verir. Tədqiqatda beynəlxalq müqavilələrin, bəyannamələrin və rəsmi bəyanatların təhlili metodlarından, habelə təşkilatın fəaliyyət mexanizmlərinin qiymətləndirilməsi və müasir geosiyasi çağırışlar şəraitində transformasiyasının təhlili üçün institusional analiz metodlarından istifadə edilmişdir.

Türk Dövlətləri Təşkilatının formalaşması və institusionallaşması: Azərbaycan Respublikasının rolu Azərbaycan Respublikası Türk Dövlətləri Təşkilatının formalaşması və inkişafının bütün mərhələlərində həm institusional, həm də strateji müstəvilərdə həyati əhəmiyyətli rol oynamışdır. Ölkənin təşkilatın fəaliyyətinə verdiyi töhfələr bir neçə əsas istiqamət üzrə ümumiləşdirilə bilər: Naxçıvan Sazişinin imzalanması, Azərbaycanın İkinci Qarabağ müharibəsində əldə etdiyi qələbənin TDT-nin fəaliyyətinə təsiri, Şuşa Bəyannaməsinin imzalanmasından sonra açılan yeni imkanlar, eləcə də təşkilatın Şuşa sammitinin keçirilməsi.

Bu prosesdə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin siyasi addımları xüsusi yer tutur. Onun fəaliyyəti dövründə türk dünyası ilə əlaqələrin inkişafı dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri olmuşdur. Xüsusilə Naxçıvanda fəaliyyət göstərirdi illərdə (1990–1993) Azərbaycan–Türkiyə münasibətlərinin möhkəmləndirilməsi istiqamətində atılan mühüm addımlar gələcəkdə türk dövlətləri arasında institusional yaxınlaşmanın möhkəm təməlini formalaşdırmışdır. Bu kontekstdə “Bakı–Tbilisi–Ceyhan” neft kəməri və “Bakı–Tbilisi–Ərzurum” qaz kəməri kimi mühüm nəqliyyat və enerji marşrutlarının inşası Azərbaycanın Türkiyə ilə birbaşa bağlantısını təmin etməklə yanaşı, digər türk dövlətləri üçün də tranzit imkanları yaratmışdır (Rzayev, 2023).

Türk ölkələrinin əməkdaşlığının müasir institusional bazasının formalaşdırılmasının əsas təşəbbüskarı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev olmuşdur. Məhz onun təşəbbüsü ilə 2009-cu ildə Naxçıvanda türkdilli dövlətlərin dövlət başçıları IX sammiti keçirilmiş və nəticədə Türk Dövlətləri Təşkilatının sələfi olan Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının yaradılmasını nəzərdə tutan Naxçıvan Sazişi imzalanmışdır. Bu hadisə yalnız siyasi deyil, həm də simvolik əhəmiyyət daşıyırdı. Belə ki, Naxçıvan tarixən türk dünyasının mədəni və geostrateji mərkəzlərindən biri kimi çıxış etmişdir. Şərq–Qərb, Şimal–Cənub nəqliyyat və ticarət yollarının kəsişməsində yerləşən bu region iqtisadi və mədəni əlaqələrin inkişafında mühüm birləşdirici rol oynamışdır.

Azərbaycan türk dövlətləri arasında birliyin möhkəmləndirilməsinə mühüm töhfələr vermiş və ardıcıl şəkildə yeni integrasiya təşəbbüsləri ilə çıxış etmişdir. Belə ki, 2014-cü ildə Bodrum şəhərində keçirilmiş IV sammitdə Prezident İlham Əliyev Türk İnvestisiya Fondunun yaradılması təşəbbüsü ilə çıxış etmiş, bu ideya 16 mart 2023-cü ildə Ankarada keçirilən TDT-nin fəvqəladə

sammitində uğurla reallaşdırılmışdır. Bu addım Azərbaycanın təşkilat daxilində çoxtərəfli əməkdaşlığın inkişafında konstruktiv rolunu bir daha təsdiq etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində keçirilmiş iki mühüm sammit TDT-nin gələcək inkişaf trayektoriyasına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Birinci sammit 15–16 avqust 2013-cü ildə Qəbələdə keçirilmiş və nəqliyyat-kommunikasiya məsələlərinə həsr olunmuşdur. Müzakirələr zamanı müasir nəqliyyat və enerji dəhlizləri əsasında Böyük İpək Yolunun bərpası prioritet istiqamət kimi müəyyən edilmiş, nəticədə Bakı, Aktau və Samsun limanları arasında əməkdaşlıq haqqında saziş imzalanmışdır. İkinci sammit isə 15 oktyabr 2019-cu ildə Bakıda keçirilmiş və kiçik və orta biznesin dəstəklənməsi mövzusunda həsr edilmişdir. Sammit çərçivəsində Özbəkistan Respublikasının Türk Şurasına tamhüquqlu üzvlüyü haqqında Birgə Bəyanat imzalanmış, bu da təşkilatın genişlənməsi və institusional potensialının möhkəmləndirilməsi baxımından mühüm mərhələ olmuşdur (Türk konseyi, 2025).

Azərbaycan Respublikasının Türk Dövlətləri Təşkilatına sədrliyi qlobal pandemiya dövrünə təsadüf etsə də, ölkə üzərinə düşən öhdəlikləri uğurla yerinə yetirmişdir. 2020-ci ildə Azərbaycanın təşəbbüsü ilə təşkilat tarixində ilk dəfə olaraq dövlət və hökumət başçılarının onlayn sammiti keçirilmiş, bu isə pandemiya şəraitində çoxtərəfli əməkdaşlığın davamlılığının təmin olunması baxımından mühüm addım olmuşdur (Организация тюркских государств, 2025). Bununla yanaşı, məhz Bakının təşəbbüsü ilə Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondu təsis edilmiş, fondun mərkəzi, eləcə də TÜRKPAN-ın ofisi Bakı şəhərində yerləşdirilmişdir. Bu fakt Azərbaycan Respublikasının TDT çərçivəsində institusional fəaliyyətlərdə aparıcı rolunu bir daha nümayiş etdirir.

Türk Dövlətləri Təşkilatı kontekstində geosiyasi dinamika və Azərbaycanın liderlik modeli Türk dünyasında integrasiya proseslərinə əhəmiyyətli təsir göstərən əsas amillərdən biri Azərbaycanın 2020-ci ildə İkinci Qarabağ müharibəsində əldə etdiyi qələbə olmuşdur. Bu qələbə təkcə Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün və suverenliyinin bərpasını təmin etməmiş, eyni zamanda Türk Dövlətləri Təşkilatına üzv dövlətlər arasında həmrəyliyin möhkəmləndirilməsi üçün yeni imkanlar açmışdır. Müharibə dövründə, təşkilat hələ Türk Şurası adı altında fəaliyyət göstərirdi zaman, Azərbaycanı tam və birmənalı şəkildə dəstəkləmişdir. Şuranın 28 sentyabr 2020-ci il tarixli bəyanatında Ermənistan tərəfindən törədilmiş silahlı təxribat və atəşkəs rejiminin pozulması qınanmış, müharibənin BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1993-cü il qətnamələri əsasında, yəni Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş ərazilərindən dərhal, qeyd-şərtsiz və tam çıxarılması yolu ilə tezliklə həll olunmasının zəruriliyi vurğulanmışdır (Öztopal, 2021).

2020-ci il 10 noyabr tarixində üçtərəfli atəşkəs razılaşmasının imzalanmasından sonra Türk Şurasının Baş katibi Bağdad Amreyev Azərbaycan rəhbərliyini və xalqını ölkənin ərazi bütövlüyünün bərpası münasibətilə təbrik etmişdir. O, bu ədalətli qələbənin integrasiya proseslərinə yeni impuls verəcəyini, Türk Şurası çərçivəsində birliyin daha da möhkəmlənməsinə və əməkdaşlığın dərinləşməsinə töhfə göstərəcəyini qeyd etmişdir (Pirinççi, 2021a). Buna cavab olaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev təşkilatın göstərdiyi dəstəyə görə minnətdarlığını bildirmiş, xüsusilə 28 sentyabr 2020-ci il tarixli bəyanatın siyasi əhəmiyyətini vurğulamışdır.

Türk Şurası tərəfindən Azərbaycana göstərilən siyasi və mənəvi dəstək regionda qüvvələr balansına ciddi təsir göstərmişdir. Bu hadisəyədək, Türkiyə istisna olmaqla, digər türk dövlətləri Qarabağ məsələsində açıq mövqe nümayiş etdirməkdən çəkinmiş, bu isə əsasən Rusiyanın bölgədəki dominant təsiri ilə izah olunurdu. Lakin müharibənin Azərbaycanın qələbəsi ilə başa çatması türk dövlətlərinin konsolidasiyasında mühüm dönüş nöqtəsi olmuş, onların qarşılıqlı yaxınlaşmasına yeni təkan vermiş və regional siyasətdə nisbi müstəqilliklərini gücləndirmişdir. Xüsusilə Qazaxıstan, Qırğızıstan və Özbəkistan kimi dövlətlər üçün bu uğur psixoloji üstünlük yaratmış, onların TDT çərçivəsində daha fəal iştirakına şərait formalaşdırmışdır.

Beləliklə, Azərbaycanın İkinci Qarabağ müharibəsində əldə etdiyi qələbə regional status-kvonun geri dönməz transformasiyasını şərtləndirmişdir (Pirinççi, 2021b). Bu mərhələdən etibarən türk dövlətlərinin integrasiyası təkcə tarixi-mədəni yaxınlıq üzərində deyil, eyni zamanda ortaq strateji maraqlar əsasında formalaşmağa başlamışdır. Bu maraqlardan biri Şərq–Qərb istiqamətində regional və qlobal nəqliyyat-ticarət kommunikasiyaları mərkəzinin yaradılmasıdır.

Bu kontekstdə Zəngəzur dəhlizi layihəsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Sözügedən dəhliz Azərbaycanın əsas hissəsini Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə birləşdirməklə Mərkəzi Asiya, Qafqaz və Türkiyə arasında birbaşa nəqliyyat əlaqəsinin yaradılmasını nəzərdə tutur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev dəfələrlə vurğulamışdır ki, Zəngəzurun tarixən Azərbaycandan ayrılması türk dünyasının coğrafi parçalanmasına səbəb olmuş, bu marşrutun bərpası isə onun integrasiyasında mühüm birləşdirici halqa rolunu oynaya bilər.

Zəngəzur dəhlizi yalnız nəqliyyat deyil, həm də enerji baxımından strateji əhəmiyyətə malikdir. Bu layihə enerji resurslarının beynəlxalq bazarlara, xüsusilə Avropaya tədarükünün diversifikasiyası üçün yeni perspektivlər açır. Neft və qaz ehtiyatları ilə zəngin türk dövlətləri Qarabağı tranzit mərkəz kimi istifadə etməklə Xəzər hövzəsindən Avropa ölkələrinə enerji ixracı üçün Rusiya və İran marşrutlarına alternativ strateji yol formalaşdırma bilərlər (Gök, 2022).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında İkinci Qarabağ müharibəsində əldə edilən tam qələbə işğal olunmuş ərazilərin azad edilməsi və ölkənin ərazi bütövlüyünün bərpası ilə yanaşı, türk dünyasında integrasiya proseslərini də əhəmiyyətli dərəcədə sürətləndirmişdir. Bu uğur yeni iqtisadi və logistik imkanlar açaraq regional sabitliyin möhkəmləndirilməsinə və davamlı inkişafa töhfə vermişdir. Qələbə Azərbaycan xalqının fədakarlığı və Ali Baş Komandan İlham Əliyevin həm hərbi, həm də diplomatik müstəvidə nümayiş etdirdiyi qətiyyətli liderliyi sayəsində mümkün olmuşdur. Bu xidmətlərin tanınması əlaməti olaraq 2021-ci ildə İstanbulda keçirilmiş TDT sammitində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti “Türk Dünyasının Ali Ordeni” ilə təltif edilmişdir. Sözügedən mükafat Azərbaycanın türk dünyasının konsolidasiyasına verdiyi töhfəni və regionda sülh və sabitlik üçün möhkəm əsasların yaradılmasındakı rolunu simvolizə etmişdir.

Türk Dövlətləri Təşkilatının inkişafında Azərbaycanın aparıcı rolunu təsdiqləyən digər mühüm hadisə Şuşa Bəyannaməsinin imzalanması olmuşdur. Xüsusi simvolik mənə daşıyan bu sənəd Azərbaycanın mədəni paytaxtı olan Şuşa şəhərində qəbul edilmişdir. Sənədin tam adı “Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında müttəfiqlik münasibətləri haqqında Bəyannamə”dir və 15 iyun 2021-ci il tarixində imzalanmışdır (Özdemir, 2023).

Şuşa Bəyannaməsi Azərbaycan–Türkiyə münasibətlərinin inkişafında yeni mərhələ kimi çıxış edir. Sənəd müdafiə və təhlükəsizlikdən tutmuş iqtisadiyyat, enerji, humanitar əməkdaşlıq, mədəniyyət, təhsil, gənclər siyasəti və idman sahələrinə qədər geniş spektri əhatə edir. Bəyannamənin əsas məqsədi iki dövlətin potensialını birləşdirərək regional sabitliyin təmin edilməsi, təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi və rifahın artırılmasına töhfə verməkdir. Xüsusi diqqət Cənubi Qafqazda iqtisadi və nəqliyyat əlaqələrinin bərpasına, region ölkələri arasında münasibətlərin normallaşdırılmasına və uzunmüddətli sülhün möhkəmləndirilməsinə yönəldilmişdir.

Şuşa Bəyannaməsinin mühüm cəhətlərindən biri türk birliyinin inkişafına xüsusi vurğunun edilməsidir. Sənəddə Türk Dövlətləri Təşkilatının və digər beynəlxalq strukturların integrasiya proseslərinin dərinləşdirilməsi və türk dövlətlərinin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi istiqamətində səylərinin gücləndirilməsinin vacibliyi qeyd olunur. İkinci Qarabağ müharibəsi dövründə Azərbaycan və Türkiyə arasında formalaşmış uğurlu əməkdaşlıq təcrübəsi regionun digər dövlətləri üçün mümkün qarşılıqlı fəaliyyət modeli kimi dəyərləndirilir ki, bu da türk dünyasının maraqları naminə əməkdaşlığın genişləndirilməsi və irimiqyaslı təşəbbüslərin reallaşdırılması üçün yeni perspektivlər açır.

Bəyannamədə Zəngəzur dəhlizinin yaradılması və Naxçıvan–Qars dəmir yolu xəttinin inşası məsələsi xüsusi yer tutur. Bu layihələrin həyata keçirilməsi Azərbaycan və Türkiyə arasında birbaşa nəqliyyat marşrutunun formalaşmasına, Mərkəzi Asiyanın vahid nəqliyyat şəbəkəsi vasitəsilə — Ədriyədən Çin sərhədinədək — Avropa bazarlarına çıxışının təmin edilməsinə imkan verəcəkdir. Beləliklə, Şuşa Bəyannaməsi iki dövlət arasında imzalanırsa da, onun nəticələri ikitərəfli münasibətlərin həddlərini aşaraq bütövlükdə türk regionuna təsir göstərir (Aslanlı, 2021).

Ümumilikdə, Şuşa Bəyannaməsi Azərbaycan və Türkiyə arasında strateji əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi və genişləndirilməsi üçün katalizator rolunu oynaya bilər. Sənəddə hər iki tərəfin bu əməkdaşlıq formatına türk dünyasının digər dövlətlərini də cəlb etməyə hazır olduğu xüsusi vurğulanır ki, bu da çoxtərəfli koordinasiya mexanizmlərinin genişləndirilməsi niyyətindən xəbər

verir. Bəyannamədə Türk Dövlətləri Təşkilatının rolunun gücləndirilməsi və institusional potensialının artırılması ilə bağlı müəyyənləşdirilmiş hədəflər bu strateji istiqaməti təsdiqləyir. Türk birliyinin digər üzvləri tərəfindən müsbət reaksiya göstərildiyi təqdirdə, Şuşa Bəyannaməsi regional müttəfiqlik münasibətləri sisteminin formalaşdırılması üçün strateji əsas rolunu oynaya, bununla da TDT-nin dayanıqlığının möhkəmləndirilməsinə və coğrafi əhatə dairəsinin genişlənməsinə şərait yarada bilər.

Bu istiqaməti möhkəmləndirən mühüm hadisələrdən biri Türk Dövlətləri Təşkilatına üzv ölkələrin dövlət başçılarından 5–6 iyul 2024-cü il tarixlərində Şuşa şəhərində keçirilmiş qeyri-rəsmi sammiti olmuşdur. Azərbaycanın fəal təşəbbüsü ilə təşkil edilən bu tədbir ölkənin təşkilat çərçivəsində artan nüfuzunu bir daha nümayiş etdirmişdir. Sammitdə Azərbaycan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan və Şimali Kipr Türk Respublikasının prezidentləri, Macarıstanın baş naziri, Türkiyənin vitse-prezidenti və TDT-nin Baş katibi iştirak etmişdir. Görüşün əsas mövzusu “Nəqliyyat, əlaqəlilik və iqlim fəaliyyəti vasitəsilə dayanıqlı gələcəyin formalaşdırılması” olmuş, yekunda isə “Qarabağ Bəyannaməsi” imzalanmışdır.

Sammitin gündəliyinə enerji əməkdaşlığı, iqlim dəyişiklikləri, ekoloji çağırışlar və beynəlxalq siyasətin humanitar aspektləri daxil edilmişdir. Şimali Kipr Türk Respublikasının (ŞKTR) Prezidentinin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin dəvəti ilə tədbirdə iştirakı ən simvolik məqamlardan biri kimi qiymətləndirilmişdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, beynəlxalq münasibətlər sistemində ŞKTR-nin müstəqilliyi yalnız Türkiyə tərəfindən tanınır. Bu addım türk dünyasında integrasiyanın genişləndirilməsi və daxili əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi niyyəti kimi şərh olunur (Азербайджанское Государственное Информационное Агентство, 2025).

Sammitdə Macarıstanın Baş naziri Viktor Orbanın iştirakı da xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu fakt Budapeştin Bakıya verdiyi siyasi dəstəyi və Türk Dövlətləri Təşkilatı ilə əməkdaşlığın gücləndirilməsinə hazır olduğunu nümayiş etdirmişdir. Bu məqam xüsusilə Avropa İttifaqının bəzi üzv dövlətlərinin, o cümlədən Fransanın Ermənistana açıq siyasi dəstək göstərdiyi bir şəraitdə diqqətəlayiqdir.

Sammitdə TDT çərçivəsində qeyri-rəsmi görüşlərin sayının artırılmasının zəruriliyi xüsusi vurğulanmışdır. Bu cür formatlar siyasi dialoqun gücləndirilməsi və regional çağırışlara operativ reaksiya verilməsi üçün effektiv mexanizm kimi qiymətləndirilir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 14 fevral 2024-cü il tarixində bildirmişdir: “Bizim ailəmiz türk dünyasıdır, başqa ailəmiz yoxdur”, bununla da illik görüşlər formatının kifayət etmədiyini və daha intensiv qarşılıqlı fəaliyyətə ehtiyac olduğunu qeyd etmişdir (Аппарат Президента Азербайджанской Республики, 2025). Bu baxımdan, Şuşada sammitin keçirilməsi Ermənistana dəstək nümayiş etdirən dövlətlərə qarşı TDT-nin daha konsolidə olunmuş mövqeyinin formalaşdırılması istiqamətində atılmış addım kimi dəyərləndirilə bilər.

Dövlət başçılarından çıxışlarında TDT-nin geosiyasi və iqtisadi potensialı xüsusi olaraq vurğulanmışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev təşkilatın geniş coğrafi əhatə dairəsinə, üzv dövlətlərdə müsbət demoqrafik dinamikanı, zəngin təbii resursların mövcudluğunu, inkişaf etmiş nəqliyyat infrastrukturunu və ortaqlar tarixi-mədəni irsi önə çəkmişdir. O, təşkilatın maliyyə mexanizmlərinin gücləndirilməsinin vacibliyini qeyd edərək, Azərbaycanın TDT Katibliyinin büdcəsinə 2 milyon ABŞ dolları vəsait köçürdüyünü bildirmiş və Orta Dəhlizin türk dünyasının integrasiyası baxımından prioritet əhəmiyyət daşıdığını vurğulamışdır.

Başlanğıcda mədəni əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi və iqtisadi-siyasi əlaqələrin təşviqi məqsədi ilə yaradılmış Türk Dövlətləri Təşkilatı bu gün regional geosiyasətdə mühüm aktora çevrilməkdədir. Azərbaycanın 2020-ci ildə İkinci Qarabağ müharibəsində əldə etdiyi qələbə integrasiya prosesinə yeni impuls vermiş, Türkiyə, Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Özbəkistanın mövqelərini əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirmişdir. Bu uğur TDT-nin inkişafında keyfiyyətə yeni mərhələyə keçid üçün mühüm ilkin şərt olmuşdur.

Təşkilatın gələcək perspektivləri kompleks siyasi, hərbi, iqtisadi və sosial-mədəni strukturun formalaşdırılmasını nəzərdə tutur. Üzv dövlətlər ticarət, investisiya və istehsal potensialı da daxil olmaqla, əhəmiyyətli iqtisadi və demoqrafik resurslara malikdirlər. Lakin bu potensialın effektiv səfərbər edilməsi, xüsusilə enerji sahəsində və xarici iqtisadi koordinasiya istiqamətində uzlaşdırılmış

siyasət tələb edir. Bu kontekstdə Şuşa Bəyannaməsi əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi üçün əsas istiqamətləri müəyyən edən mühüm yol xəritəsi kimi çıxış edir. Sənəd təşkilat daxilində tərəfdaşlıqların gücləndirilməsinə və Türkiyə ərazisindən keçməklə Avropaya enerji tədarükünü təmin edəcək yeni enerji marşrutlarının yaradılmasına diqqət yönəldir ki, bu da regionun Rusiya enerji resurslarından asılılığının azaldılmasına imkan verə bilər. Nəticə etibarilə, uzunmüddətli perspektivdə Türk Dövlətləri Təşkilatı beynəlxalq enerji geosiyasətində öz mövqelərini əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirə bilər.

NƏTİCƏ

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, Azərbaycan Respublikası SSRİ-nin süqutundan sonra türk dövlətlərinin müstəqillik əldə etməsi dövründən etibarən bu günədək Türk Dövlətləri Təşkilatının formalaşması, inkişafı və fəaliyyətində strateji əhəmiyyətə malik mövqe tutmuşdur. Əsas institusional proseslərin təşəbbüskarı kimi çıxış edən Azərbaycan yalnız təşkilati strukturun formalaşmasına töhfə verməmiş, eyni zamanda bütün mərhələlərdə türk dünyasında birliyin möhkəmləndirilməsinə və əməkdaşlığın genişləndirilməsinə yönəlmiş ardıcıl siyasi və diplomatik liderlik nümayiş etdirmişdir.

Azərbaycanın İkinci Qarabağ müharibəsində qazandığı tarixi qələbə integrasiya proseslərinə keyfiyyətə yeni impuls vermiş, türk dövlətləri arasında həmrəyliyi gücləndirmiş və daha dayanıqlı regional nizamın formalaşması üçün mühüm ilkin şərtlər yaratmışdır. Şuşa Bəyannaməsinin imzalanması və Azərbaycanın fəal iştirakı ilə keçirilən sonrakı TDT sammitləri bu dinamikanı möhkəmləndirərək təşkilatı institusional və strateji qarşılıqlı fəaliyyətin yeni mərhələsinə çıxarmışdır.

Azərbaycan Respublikasının əlverişli geosiyasi mövqeyi, zəngin enerji potensialı, nəqliyyat-logistika dəhlizlərinin formalaşdırılmasında oynadığı fəal rol, eləcə də Prezident İlham Əliyevin ardıcıl və pragmatik xarici siyasət xətti ölkəni Türk Dövlətləri Təşkilatının strateji gündəliyini formalaşdıran əsas aktorlardan biri kimi səciyyələndirməyə imkan verir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi İkinci Qarabağ müharibəsindən sonrakı dövrdə Türk Dövlətləri Təşkilatının institusionallaşması və strateji inkişafı prosesində Azərbaycan Respublikasının rolunun kompleks şəkildə təhlil olunmasından ibarətdir. İlk dəfə olaraq Azərbaycanın rolu yalnız TDT-nin təsisçi dövlətlərindən biri kimi deyil, həm də türk dünyasının geosiyasi, nəqliyyat-enerji və integrasiya gündəliyini formalaşdıran sistemyaradıcı aktor kimi araşdırılmışdır. Xüsusi diqqət İkinci Qarabağ müharibəsinin və Şuşa Bəyannaməsinin TDT-nin funksiyalarının və prioritetlərinin transformasiyasına təsirinə yönəldilmişdir ki, bu da təşkilatın müasir beynəlxalq münasibətlər kontekstində təkamülünü yeni baxış bucağından dəyərləndirməyə imkan yaradır.

Araşdırmanın nəzəri əhəmiyyəti post-sovet məkanında və Avrasiya regionunda regional integrasiya birlikləri haqqında elmi təsəvvürlərin genişləndirilməsi, həmçinin orta gücə malik dövlətlərin institusional liderliyinin təhlili üzrə konseptual yanaşmaların dəqiqləşdirilməsi ilə müəyyən olunur. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti isə əldə edilən nəticələrin regional təhlükəsizlik, enerji və nəqliyyat siyasəti, eləcə də çoxtərəfli diplomatiya sahələrində analitik və ekspert fəaliyyətində tətbiq oluna bilməsi ilə ifadə olunur. Tədqiqat materiallarından politologiya, beynəlxalq münasibətlər və regional araşdırmalar üzrə elmi məqalələrin, magistr və doktorluq dissertasiyalarının hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Aparılmış tədqiqat əsasında Türk Dövlətləri Təşkilatı çərçivəsində integrasiya proseslərinin daha da dərinləşdirilməsi və sistemləşdirilməsinin məqsədəuyğun olduğu qənaətinə gəlinir. Xüsusilə, icraedici strukturların səlahiyyətlərinin genişləndirilməsi yolu ilə TDT-nin institusional mexanizmlərinin gücləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Nəqliyyat-logistika layihələrinin, ilk növbədə Zəngəzur dəhlizinin reallaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bu dəhliz türk dünyasının integrasiyasının əsas elementlərindən birinə çevrilməklə Orta Dəhlizin potensialının gücləndirilməsində həlledici rol oynaya bilər. Bununla yanaşı, regionun enerji təhlükəsizliyinin artırılması perspektiv istiqamətlərdən biri kimi qiymətləndirilməlidir. Eyni zamanda, türk dövlətləri arasında uzunmüddətli həmrəyliyin və ortaq kimliyin formalaşmasına xidmət edən humanitar və mədəni əməkdaşlığın genişləndirilməsi də xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Nəticə etibarilə, Azərbaycan Respublikasının Türk Dövlətləri Təşkilatındakı rolu yalnız milli maraqların təmin edilməsi ilə məhdudlaşmır. Azərbaycan türk dünyasının davamlı inkişafının

təminatçısı və integrasiya proseslərinin strateji lokomotivi kimi çıxış edərək XXI əsrdə onun inkişaf istiqamətlərinin və perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsində həlledici rol oynayır.

ƏDƏBİYYATLAR

- Aslanlı, A. (2021). Zengezur koridoru: Zaferin taçlanması. *Kriter Dergisi*, (62), 97–109.
- Gök, A. (2022). Türk Devletleri Teşkilatı ve Dağlık Karabağ zaferinin yarattığı fırsatlar. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, (TDT Özel Sayı), 109–145.
- Özdemir, D. M. (2023). Şuşa beyannamesi'nin önemi ve olası etkileri. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 734–744.
- Öztopal, M. K. (2021). Azərbaycan ilə ilişkileri bağlamında Türkiстан devletlərinin Dağlık Karabağ konusundakı tutum və tepkileri. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 216–232.
- Pirinççi, F. (2021a). Karabağ zaferi sonrası Kafkasya'da yeni dönem. *Kriter Dergisi*, (53), 23–36.
- Pirinççi, F. (2021b). Türk Konseyi genel sekreteri Bağdad Amreyev: “Yeni nesil ortak Türklük değerlerine bağlı”. *Kriter Dergisi*, (62), 46–58.
- Rzayev, M. (2023). Heydər Əliyevin xarici siyasəti və Azərbaycanın beynəlxalq uğurları. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10(1), 260–269.
- Азербайджанское государственное информационное агентство. (2025, 6 июня). На неформальном саммите Организации тюркских государств в Шуше подписана Карабахская декларация. https://azertag.az/ru/xeber/na_neformalnom_sammite_organizacii_tyurkskih_gosudarst_v_v_shushe_podpisana_karabahskaya_deklaraciya-3086254
- Аппарат Президента Азербайджанской Республики. (2025, 19 июня). Ильхам Алиев принял делегацию ТЮРКПА. <https://president.az/ru/articles/view/66200>
- Организация тюркских государств. (2025, 24 июня). Zirveler. <https://www.turkkon.org/tr/zirveler>
- Организация тюркских государств. (2025, 24 марта). Türk Konseyi 7. zirvesi Bakü'de düzenlendi. https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-7-zirvesi-bakude-duzenlendi_1907

SUMMARY

THE SYSTEMATIC AND STRATEGIC CONTRIBUTIONS OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN TO THE DEVELOPMENT OF THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES

Dinara Appasova
Baku State University, Baku, Azerbaijan

This article provides a comprehensive examination of the role of the Republic of Azerbaijan in the formation, institutionalization, and strategic development of the Organization of Turkic States (OTS) in the contemporary period. The study's methodological framework rests on systemic and comparative-historical approaches, the analysis of international treaties and declarations, and institutional analysis methods. The author demonstrates that, beginning with the signing of the Nakhchivan Agreement in 2009, Azerbaijan became the primary initiator of institutional processes within the OTS, contributing directly to the establishment of such structures as the Turkic Investment Fund and the Turkic Culture and Heritage Foundation, as well as to the organization of summits in Gabala and Baku. The strategic course laid during the era of National Leader Heydar Aliyev has been consistently and systematically continued under President İlham Aliyev.

A central problem of the study is the transformative impact of the historic victory in the Second Karabakh War of 2020 on integration processes. It is argued that this victory significantly

strengthened solidarity among Turkic states and created a strategic foundation for the reconfiguration of the regional transport-energy architecture through the Zangezur Corridor project. The systematic influence of the Shusha Declaration (2021) on the functional transformation of the OTS — particularly the prioritization of security, energy, and transport — is examined in detail. The informal summit held in Shusha in 2024 is assessed as a symbolic confirmation of Azerbaijan's growing authority within the organization.

The study concludes that Azerbaijan acts not merely as one of the OTS's founding states, but as a system-defining actor that consistently shapes the organization's geopolitical, economic, and humanitarian agenda. The findings contribute new insights to the theory of regional integration in the post-Soviet space and to the concept of institutional leadership by middle powers; from a practical standpoint, they are applicable in the fields of regional security, energy policy, and multilateral diplomacy.

Keywords: *Organization of Turkic States, Azerbaijan, regional integration, Shusha Declaration, Zangezur Corridor, Nakhchivan Agreement, geopolitics*

РЕЗЮМЕ

СИСТЕМНЫЙ И СТРАТЕГИЧЕСКИЙ ВКЛАД АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В РАЗВИТИЕ ОРГАНИЗАЦИИ ТЮРКСКИХ ГОСУДАРСТВ

Динара Аппасова
Бакинский государственный университет, Баку, Азербайджан

Статья посвящена комплексному исследованию роли Азербайджанской Республики в формировании, институционализации и стратегическом развитии Организации тюркских государств (ОТГ) в современный период. Методологическую основу исследования составляют системный и сравнительно-исторический подходы, анализ международных договоров и деклараций, а также методы институционального анализа. Автор показывает, что начиная с подписания Нахчыванского соглашения в 2009 году Азербайджан стал главным инициатором институциональных процессов в рамках ОТГ, внося непосредственный вклад в создание таких структур, как Тюркский инвестиционный фонд и Фонд тюркской культуры и наследия, а также в проведение саммитов в Габале и Баку. Стратегический курс, заложенный в период общенационального лидера Гейдара Алиева, последовательно и системно продолжается под руководством Президента Ильхама Алиева.

Одной из центральных проблем исследования является трансформирующее воздействие исторической победы во Второй Карабахской войне 2020 года на интеграционные процессы. Обосновывается, что эта победа существенно укрепила солидарность тюркских государств и создала стратегическую основу для реконфигурации региональной транспортно-энергетической архитектуры посредством проекта Зангезурского коридора. Детально исследуется системное влияние Шушинской декларации (2021) на функциональную трансформацию ОТГ — в частности, на приоритизацию направлений безопасности, энергетики и транспорта. Неформальный саммит в Шуше в 2024 году оценивается как символическое подтверждение возросшего авторитета Азербайджана внутри организации.

В заключение делается вывод о том, что Азербайджан выступает не просто одним из государств-основателей ОТГ, но и системообразующим актором, последовательно формирующим её геополитическую, экономическую и гуманитарную повестку. Полученные результаты вносят новый вклад в теорию региональной интеграции на постсоветском пространстве и в концепцию институционального лидерства средних держав; в практическом отношении они применимы в сферах региональной безопасности, энергетической политики и многосторонней дипломатии.

Ключевые слова: *Организация тюркских государств, Азербайджан, региональная интеграция, Шушинская декларация, Зангезурский коридор, Нахчыванское соглашение, геополитика*